

ТЕРОРИЗМЪТ И НЯКОИ НЕГОВИ ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ИЗМЕРЕНИЯ

доц. д-р Лиляна Стоянова, БСУ

TERRORISM AND SOME OF ITS PSYCHOLOGICAL DIMENSIONS

Assoc. Prof. Dr. Liliana Stoyanova, BFU

***Abstract:** Aggression and violence are characteristic of terrorism. They are perceived as approved by the participants in terror and they are used in the commission of terrorist acts. Political motivations of violent acts and specific ideology that justifies these are also elements of terrorism. Terrorism prevailing in recent years, terrorism was based on Islam, in particular the one-sided and distorted interpretation of that religion.*

Terrorists are distinguished for their orientation to the outside world. They were conquered by ideas for its transformation and therefore it dominates their ideas.

Terrorists have a number of character features. Through detection of these features, it is clear to what extent one can speak of terrorism as a behavior that deviates from the norms of society.

Among the psychological problems of terrorism, the issue of the impact of terrorist groups and organizations on the potential participants in terror and on already attracted members also emerged.

Some of the mechanisms through which recruited and retain supporters have in common, one can say neutral character. They say a direct recruitment for affiliation to terror.

Тероризмът притежава редица особености, които са свързани с човешката психика, обуславят се от нея и същевременно ѝ оказват влияние. Една от тези черти е насилието, агресията. Те присъстват винаги в терора. Поради това и в него се включват като правило привърженици на насилствените действия. От гледна точка на терористите извършваните негативни прояви имат своите оправдания: насочени са към разрушаване на несправедливия ред, към ощетяване, нараняване и убийство на „враговете“, на противниците, на „другите“. Но каквито и да са мотивите, тероризмът не може да бъде оправдан.

В зависимост от подходите, които се прилагат, съществуват различни обяснения за агресията. Според З. Фройд инстинктът към агресията е вроден, а агресивното поведение е проява на несъзнателни елементи на психиката. Е. Фром говори за „оправдана“ и „злостна“ агресия. Първият вид има защитен, отбранителен характер, а вторият е насочен към деструкция, към разрушение.

Понякога човек попада при обстоятелства, които потискат достойнството му, стесняват жизненото му пространство или засягат по някакъв друг начин неговото нормално съществуване. Тогава, за да се защити, той прибегва до агресия. Така че съществува ограничен кръг агресивни прояви, които са неизменна част от обществения живот. За да бъдат по-малобройни агресивните действия, е необходимо хората да осъзнават, че в обществото има и други негови членове, с чиито интереси трябва да се съобразяват. Заслужава внимание и анализът, който Е. Фром прави на конформистката и инструменталната агресия. Много разрушителни действия се извършват главно поради

послушание и нежелание човек да се окаже страхливец в очите на околните. Той смята за свой дълг да се подчинява на заповедите и затова извършва едни или други действия [1]. Този вид агресия може да бъде открита при терористите в редица случаи. Включването им в определена група, организация се извършва по различни причини. Но по-късно започват да преобладават стремежът към подражание, опасенията да не се компрометират пред останалите и не на последно място страхът от наказание, което може да наложи групата, организацията в случай на оттегляне от терористичната дейност. За да се защитят от поражаващото се понякога желание за неподчинение, терористите извършват изискваните от тях агресивни действия.

Инструменталната агресия преследва определена цел. С нейна помощ се осигурява, постига това, което е необходимо или желано. При този вид агресия разрушението не е цел, то е само средство за постигането ѝ [2]. В редица отношения агресията, с която се сблъскваме при тероризма, е близка до инструменталната агресия. В повечето случаи тероризмът си поставя за цел да всее страх, безпокойство сред населението. А многобройните жертви, разрушенията, другите щети са само пътища, с чиято помощ се преследва целта.

Когато разглежда „злостната“ агресия, Е. Фром обръща внимание преди всичко на факта, че човекът е единственото живо същество, което е способно „да бъде убиец, разрушител на своя собствен вид, без да има видима изгода от това – нито биологична, нито икономическа“ [3].

Трудно е да се приеме, че агресията, която се проявява при тероризма, е откъсната напълно от ползата и изгодата. Но, от една страна, те трябва да се разглеждат в по-общ социален контекст, като полза и изгода за групата, за организацията. В този аспект на терориста е присъща саможертвата. Като правило за него е по-лесно да умре, отколкото да убие. По принцип примиряването с кръвопролитие е сложен процес. Това важи в по-голяма степен за терористите от по-ранните исторически етапи. Така терорът става „привлекателен преди всичко заради жертвата, която принася терористът“ [4]. Но проблемът за саможертвата стои и днес. Айман ал Заухири, един от лидерите на египетската организация „Джихад ислами“, заявява: „Необходимо е да се създават неголеми групи, които са най-подходящи за борбата с врага: като едно от най-ефективните средства трябва да се използва готовността на муджихидините към саможертва“ [5]. Терористите в различни исторически условия са готови да отдадат живота си за осъществяването на идеите, за постигането на целите на организацията.

От друга страна, когато става дума за тероризма през последните десетилетия, не трябва да се подценява проблемът с материалното възнаграждение, получавано за извършване на едни или други терористични действия. Необходимо е да се имат предвид и средствата, които се предоставят на роднините на загиналия терорист.

Така че ползата и изгодата не могат да бъдат напълно изключени от тероризма като агресивно поведение. Но тяхната същност и прояви приемат по-широки измерения.

За тероризма има значение и агресивността, породена от отмъщение. Тя според Е. Фром представлява ответна реакция на индивида на несправедливост, която е донесла страдания на него или на някого друго от членовете на групата.

Проблемът с отмъщението присъства осезателно в тероризма. Често се срещат обяснения, че един или друг терористичен акт е извършен, за да се отмъсти за нанесени щети в миналото или за определени политически прояви в настоящето. Това важи особено за участието в терора на „черните вдовици“.

За обяснение на агресията допринася и теорията на Дж. Долард „фрустрация-агресия“. При използването на тази теория в резултат на много наблюдения се стига до извода, че само в някои случаи фрустрацията поражда агресия.

Производна от разглежданата теория е концепцията за депривацията. Според нея членовете на една група – расова, религиозна, етническа – са способни на насилие, ако съпоставят своето положение с положението на други общности и то се окаже по-лошо. Тогава посочените групи изпитват депривация.

Широко разпространение има концепцията за относителната депривация на Т. Гър. Относителната депривация се разглежда като възприемане от действащото лице на разминаването между ценностните му очаквания и неговите ценностни възможности. Ценностните очаквания са благата и условията на живот, за които хората в зависимост от собствените си убеждения могат да претендират. А ценностните възможности са благата и условията, които могат да получат и да задържат[6].

Според Т. Гър съществуват състояния, когато хората притежават субективни усещания за депривация, а страничният наблюдател не подозира, че те желаят нещо. Възможно е и обратното съотношение: страничният наблюдател оценява дадено положение като нищета, а човекът, който е изпаднал в него, не смята, че то е безнадеждно или несправедливо[7].

Фрустрацията и депривацията са съществени предпоставки за приобщаване към тероризма. В много случаи терористите са оцетени хора, водят живот, изпълнен с лишения. Възможно е тези лишения да се разбират и в по-широк, социален смисъл, например липса на земя, на територия за развитие на обществен живот.

Терористите са носители на нисък праг на агресивност. Прибягват до насилие под въздействие на незначителни дразнителни, макар че действията им са обвързани с предварително поставени цели. По такъв начин и най-малки поводи, дадени от „враговете”, или формирани по пътя на рационализацията могат да се превърнат в стимули за агресия.

В значителна степен агресивното поведение се формира под въздействие на социалната среда, на обкръжението, когато те са обвързани с насилие. При това става дума не само за непосредствено влияние на семейството, а и на приятелския кръг, на общностите от връстници и съседи, на други социални групи, чийто член е личността.

Сред една част от семействата в някои мюсюлмански страни съществува желание техните синове да участват в „джихада”. Този факт се превръща в предпоставка за приобщаване към терора на значителна част от населението. Когато терористите се представят като герои, естествено възниква стремежът да им се подражава. Подобно отношение към терора се наблюдава сред жители на страни в Близкия Изток. Но ако обществеността не подкрепя терористите, тяхната дейност губи привлекателността си и така трудно си намират привърженици и нови попълнения. Това е една от причините за отслабване влиянието на тероризма в Западна Европа през 60-70-те години на ХХ век.

Понякога агресията се основава на гнева. Той е негативно емоционално състояние, протичащо като правило под формата на афект, и е породено от внезапно възникване на сериозно препятствие по пътя на удовлетворение на изключително важна за субекта потребност[8].

Редица изследователи смятат, че гневът и неговото изразяване не трябва да се отъждествяват. Проявите на гняв, „взривовете”, в които той намира израз, разреждат напрежението в направления, които не носят реално облекчение и затова само увеличават напрежението[9].

През последните години най-голямо разпространение има тероризмът, характеризирани като „тероризъм под прикритието на исляма” или „тероризъм, прикриващ се с ислям”. Гневът неизменно присъства и при този тероризъм, при терористичните акции, извършвани от ислямистите. Той се поражда от редица фактори: кръстоносните походи на християните през Средновековието, колонизацията на редица мюсюлмански страни, технологичният напредък, който отбелязват западните държави

през последните години, по-високият стандарт на живот в тях. Но важен е също така и опитът на САЩ и на други страни да наложат своя модел на живот в някои части на мюсюлманския свят. При това понякога се прибегва до войни и други форми на насилие. По такъв начин много мюсюлмани са отблъснати от Запада и у тях се формира негативно отношение към него.

Важна е и идеологията с екстремистка насоченост, която оправдава терористичните действия. И тази идеология, както всяка друга, служи на интересите на своите създатели, субекти. Това могат да бъдат националистически, етнически, социални, религиозни интереси. На тяхна основа се формират мотивите, целите, призвани да привличат и обединяват участниците в терора. Именно целенасочено създадената екстремистка идеология придава на терористите увереността, че техните действия са обвързани с обществени проблеми, че служат на обществото или най-малкото на определена негова група. Често терористите установяват справедливостта, борят се за освобождение на онеправданите. И макар тези цели да са формулирани абстрактно, те мобилизират терористите.

Същевременно издигнатите цели правят впечатление и на околните. Терористът винаги се нуждае от подкрепа, от хора, които одобряват неговата кауза. Терористичната дейност трябва да намира отзвук, да бъде популярна, да бъде коментирана. В противен случай целите на терористите ще останат незабележими, дори неизвестни за обществото.

Но екстремистката идеология не е идеология, основана само на рационалността, на съзнателно подготвените и осмислени аргументи. В нея присъстват ирационални моменти. Взети като цяло, в своето единство всички доводи служат за обяснение и оправдание на разрушителните действия. Затова и идеите, от които се ръководят терористите, са измамни, нереални. Някои терористи осъзнават това. „Целият си живот – пише Б. Савинков в своя дневник, воден в затвора, посветих на нещо, което се нарича „идея“. Но с тази „идея“ се отклоних от пътя” [10].

Б. Савинков прилага терора при различни обстоятелства. С него се бори срещу царизма, но го използва и срещу болшевиките. За обвързаността му с терористичната дейност белогвардейските генерали го възприемат като „ляв политик с тъмно минало“.

И така за терориста идеите на групата, на организацията, превърнали се в негови собствени идеи, са най-правилните. Всички действия в съответствие с тях могат да бъдат оправдани, а средствата за постигането им – позволени.

М. Бакунин описва С. Нечаев по следния начин: „Нечаев е един от най-дейните и енергични хора, които някога съм срещал. Когато е необходимо да служи на това, което той нарича „делото“, за него не съществува никакво колебание; не се спира пред нищо и е толкова безмилостен към себе си, колкото и към другите” [11].

А ето как е видян Бен Ладен от свои последователи: „Той е израснал в много свята и религиозна атмосфера, научил се е да поема отговорност, да бъде самоуверен, оставайки същевременно великодушен и скромен... Приятели и врагове, всички признават смелостта му” [12]. За постигането на идеите терористите действат решително, без колебание. Но екстремистката идеология, намираща се в основата на тероризма, представя света едностранчиво. Основава се на определени страни от действителността и по това прилича на другите идеологии. Същевременно обосновава разрушението, насилието, оправдава ги. И е разработена така, че да привлича привърженици, като достига до съзнанието им в разбираема за тях форма.

През последните години твърде често се говори за „ислямски фундаментализъм“. Той се разглежда като предпоставка за възникването и разпространяването на т.нар. „ислямски тероризъм“. По-правилно е той да се нарича ислямистки тероризъм, защото не се поражда от исляма като религия, а е резултат на нейното едностранчиво представяне.

Проблемът с фундаментализма се отнася и за християнството, и за юдаизма, и за индуизма. Но в сферата на исляма стои по-остро. Според К. Леви-Строс социалните групи изпитват сериозни „трудности да понесат ставащото все по-близко, дори интимно присъствие на хората от други култури поради увеличаване заселеността на териториите”. Ученият смята, че отделните членове на обществото, социалните групи, културите се нуждаят от дистанция. И когато по необходимост тази дистанция изчезва, възникват всевъзможни видове патологични феномени[13].

В условията на глобализация е трудно да се установи и запази известно „разстояние” между културите. При такива условия съществуването на тероризма и на други форми на насилие изглежда неизбежно. Може би трябва да се разчита на основния принцип, проявяващ се в отношенията между културите – принципа на толерантността. Но той се утвърждава трудно.

В Западна Европа има много имигранти. Правителствата и другите институции полагат усилия за тяхната интеграция и асимилация. Но при осъществяването на тези процеси възникват редица проблеми. Много имигранти не проявяват нужната настойчивост при усвояването на местната култура. Някои правителства прилагат принципа на мултикултурализма. Чрез него в западноевропейските страни се създават отделни имиграционни общности, които съществуват заедно в рамките на едно общество.

С ислямския фундаментализъм са свързани и действията на ислямистите или на представителите на радикалния ислям. Изследователите нямат единно мнение за особеностите на радикалния ислям. Но въпреки дискусиите, които се водят, могат да се разкрият някои негови характерни черти. Една от тях е възприемането на „джихада” като въоръжена борба срещу неверниците. Така се допуска многоаспектното понятие „джихад” да се сведе до едно от своите значения и да се изключат останалите. Друга особеност е свързана със стремежа на представителите на радикалния ислям да създадат световен халифат. Има се предвид да се подражава на тази форма на държавно устройство, позната в миналото. Като трета характерна черта се разкрива приемането на шариата за единствен законодателен източник. Радикалните ислямисти си поставят задача да приведат в съответствие с шариата правните системи на страните, в които се установяват на власт. За особеност на радикалния ислям може да се приеме и омразата, ненавистта, нетърпимостта към неверниците, към всички хора, които са различни, притежават друга религия, етническа принадлежност, култура изобщо.

За да се избегнат или поне да се сведат до минимум възможностите за съществуване на радикален ислям, е необходимо да се обърне внимание на начините, по които се разпространява ислямът. В България са регистрирани само три мюсюлмански средни училища – в Шумен, Момчилград и Русе. В тях българи мюсюлмани след осми клас учат ислям и се обучават за имами. Паралелно с тях през последните години в страната действат поне още седем ислямски училища. Никой не контролира как там се тълкува Свещеният Коран. Съществуват опасения, че тези училища са гнезда за фундаменталисти[14].

Но радикалният ислям може да се разпространява и по други пътища. Това е възможно да се извършва от гостуващи имами или лектори, които в беседите си с вярващите представят исляма в един или друг изопачен и едностранчив вид.

Важни в психологически план са и методите, които се подбират за вербуване на терористи. В исляма религията и политиката не се разграничават. Този факт създава условия за постепенно пропагандиране на екстремистки идеи, за приобщаване на много хора към терора.

Отначало се пропагандира исляма като религиозна система, разглежда се неговото значение за живота на „правоверните”. Постепенно се включват политически

въпроси, като им се дава отговор, основаващ се на исляма. Обръща се внимание на необходимостта от провеждане на „джихад” срещу враговете – обикновено това са западните страни.

В процеса на разпространение на исляма, на търсене на отговорите на различни въпроси особено важна роля имат имамите. Именно това става причина в редица западноевропейски страни да се търсят възможности имамите да се подготвят в съответните държави, а не да идват от чужбина. Ако подготовката на имами се извършва в собствената страна, този факт ще създава препятствия пред пропагандирането и разпространението на радикален ислям.

Но вербуването не се изчерпва само с дейността на имамите. То преминава и през различни други форми, които се осъществяват обикновено в лагери. Става дума за военно обучение, за формиране на навици, необходими при събирането на информация, за психологическа и идеологическа подготовка. Но теологичното образование не се прекратява. Изучаването на Корана се задълбочава. Подготовката се разнообразява и с усвояване на Сунната. Постепенно се формира и готовността за саможертва.

Вербуването може да се извърши и в Западна Европа. Обикновено това става като се привличат мюсюлмани, най-често младежи, в различни организации на ислямските студенти. Така се създават условия за формиране на терористи в самите западноевропейски страни.

Тероризмът притежава редица психологически измерения. Участието в терора, от една страна, се определя от склонността към насилие, агресия, а, от друга страна, се формира под въздействие на социалната среда, на социалните общности и групи. Идеологията с радикална насоченост има за цел да изгради убедеността за участие в терора. Пропагандата на тероризма, вербуването на привърженици също са ориентирани към човешката психика. Чрез разкриване на психологичните измерения на тероризма се задълбочават знанията за него.

Литература

1. Фром Е., *Анатомия на човешката деструктивност*, изд. „З. Стоянов”, С., 2003, с. 230-231
2. Пак там, с. 231
3. Пак там, с. 242
4. Савинков Б., *Спомени на един терорист*, изд. „Лик”, С., 1998, с.41
5. Цит. По Добаев И., А. Добаев, „Новый терроризм”: глобализация и социално-економическое расслоение. В: *Мировая экономика и международные отношения*, 2009, № 5, с.120
6. Гур Т.Р., *Почему люди бунтуют*, изд. „Питер” М., СПб, 2005, с.61
7. Пак там
8. Рогов И.Е.(ред.), *Психология*, ИКЦ Март, М., 2005, с.519
9. Вилюнас В. (автор-съставител), *Психология эмоций*, изд. „Питер”, СПб, 2004, с.157
10. Цит. По Плугин В., *Тайные страницы истории*, АСТ, М., 2000, с.262
11. Кошел П., *История на руския тероризъм*, изд. „Ланс”, С., 1995, с.53
12. Жакар Р., *В името на Осам бен Ладен*, изд. „Хермес”, С., 2001, с.318
13. Беседа с Клодом Леви-Стросом К. фон Барлевска и Г. Наумовы. В: *Вопросы философии*, 2009, № 5, с.74
14. Проданов В., *Има ли опасност от ислямски фундаментализъм и тероризъм в България?* В: *Рискове за България от ислямски фундаментализъм и тероризъм*, С., 2005, с.25